

La tècnica del torn en època gòtica als territoris de la Corona d'Aragó: mobles giratoris. Apunts per al seu estudi

Tradicionalment, la tècnica de treball de la fusta al torn s'ha considerat un procés auxiliar de la fusteria, raó per la qual ha merescut poca atenció en els estudis d'història del moble i de la història de les tècniques. Però cal valorar el tornejat com una tècnica amb entitat pròpia en el conjunt dels processos utilitzats durant el període gòtic en la creació dels diferents grups tipològics de mobiliari.

Text: Eva Pascual i Miró, historiadora de l'art

Aquesta tècnica fou emprada tant en la confecció de peces o elements que formen part integrant de mobles construïts, majoritàriament, amb altres sistemes, com en la creació d'exemplars bastits amb aquesta tècnica. En aquest article pretenem complementar algunes idees apuntades en estudis anteriors¹, així com incidir

Armari-faristol. Fusta de bedoll, ferro i bronze. Barcelona, segle xv (armari) i segle xvi (faristol). MHCB-MMP 115.280.

en altres aspectes, com és la confecció d'elements que permetien crear mobles giratoris (parcialment o completa), aportant notícies sobre alguns exemplars.

La tècnica i el treball

El tornejat és una tècnica que ha variat extraordinàriament poc al llarg de la història, que per les seves característiques condiciona el repertori formal i decoratiu, summament restringit, la qual cosa ha comportat la repetició continuada de solucions formals en la creació de mobiliari que es perllonguen en el temps. En aquest sentit entronca amb la forja, una tècnica emprada també en la confecció de mobiliari durant el període. El sistema de treball del torn no ha variat substancialment des

imprimia moviment directament sobre la peça de fusta que calia treballar mitjançant una corretja.

En essència, la tècnica del tornejat es basa en el treball de la fusta fent-la girar en el torn, tallant-la mitjançant l'ús d'enformadors i gúbies específics, diferents dels emprats en la tècnica de la talla, fins a aconseguir la forma desitjada². D'origen musulmà, el torn arribà als territoris d'àmbit cultural català gràcies als contactes amb l'àrea andalusina, i va esdevenir una manufactura important a partir del segle XIII. Cal situar, doncs, aquesta tècnica en l'àmbit de les aportacions foranes d'àmbit andalusí quant als processos tècnics emprats en el mobiliari baix medieval, juntament amb

Els torners desenvolupaven la seva activitat al bosc arrendat al senyor, que podia cobrar amb diners o amb certa quantitat dels atuells que manufacturaven.

de l'època medieval, de tal manera que es pot considerar que els torns actuals (a excepció dels industrials) són essencialment similars als que ens ocupen. En varia, és clar, el sistema motriu, que actualment és de tracció mecànica accionada mitjançant electricitat, que serveix per accionar l'estructura que imprimeix moviment a la punta motriu, on es fixa un dels extrems de la peça de fusta que es treballarà. Els torns de períodes anteriors eren moguts per tracció humana, mitjançant un pedal (torn de ballesta) o una roda proveïda d'una maneta per tal d'accionar-la, que

certs sistemes de fixació i solucions formals en determinats grups d'arquetes³. Actualment no disposem de notícies anteriors al segle XIII, malgrat que les representacions de mobiliari confeccionat parcialment o total amb aquesta tècnica es remunten al segle XI⁴. A part de mobles, també s'elaboraven atuells d'ús comú per a la cuina i la taula, així com altres objectes, com miralls, o elements de joc, com ara daus o escacs. Els torners desenvolupaven la seva activitat al bosc arrendat al senyor, que podia cobrar amb diners o amb certa quantitat dels atuells

que manufacturaven. Es coneixen alguns contractes de torners: el 1255, l'abat de Sant Llorenç prop Bagà, arrenda el bosc de Cerdanyola a Vidal del Molí, on pot obrar tanta fusta com vulgui a canvi de vendre a l'arrendador la producció a un preu estipulat i, si aquest no la vol, pot vendre els atuells a tercers lliurant una comissió al primer; el 1256, R. Belús arrenda el mateix bosc i es compromet a lliurar dotze escudelles i mitja dotzena de copes a l'any com a pagament; el 1314, Berenguer de Faia (pare i fill) arrenden el bosc de Gresolet a dos torners de Bagà cobrant 60 sous de Barcelona d'entrada i 2 sous a l'any de lloguer. Hi ha constància que el 1290 Berenguer Saig ven un llit tornejat per 2 sous i 4 diners de Barcelona. Progressivament, la feina dels torners s'anà especialitzant, abandonaren la situació als boscos i establiren els seus obradors a les ciutats i els pobles⁵.

El sistema de treball torn no ha variat des de l'època medieval. Els torns actuals són similars als que ens ocupen.

Tipologies de mobles

L'establiment de les característiques generals i tipològiques del mobiliari obrat al torn s'han de bastir a partir de la nombrosa informació iconogràfica que ens ofereix la pintura del període, atesa la manca d'exemplars conservats. Els mobles podien ser completament obrats al torn, com els llits esmentats a la documentació, o presentar només certs elements tornejats. Aquests elements podien tenir una funció constructiva, formant part de l'estructura del moble, o simplement decorativa, situats a manera de remat. Referent als exemplars que presenten elements tornejats estructurals, cal assenyalar els faristols de peu, alguns exemplars amb la tija decorada amb treball d'estriat i que poden presentar un o més nusos⁶ i altres amb la tija llisa, de secció circular, resultat del treball al torn, com el representat al retaule dedicat a sant Vicenç procedent de l'altar major de l'església de Sant Vicenç de Sarrià (MNAC/ MAC I5866), de Jaume Huguet, entre 1456-1460. També apareixen llits i lliteres amb els petges i la part superior dels remats del capçal i els

'Llibre d'Hores', il·lustració de la Schola Cantorum. Pintura sobre pergami. Bernat Martorell i altres, tercer decenni del segle xv. AHCB ms. 8A-398.

peus tornejats (que apareixen esmentats als inventaris com a *llits de capitells*) o amb els muntants o les potes completament treballats amb aquesta tècnica. Així mateix, s'ha observat un treball similar en les potes d'algunes taules. La decoració aplicada d'elements tornejats se circumscriu a la part superior d'alguns escriptoris, situats a la part superior de les posts que configuren la fonadura posterior de l'armari, a manera de remat posterior de la superfície de treball o taulell. La documentació ofereix notícies sobre altres tipologies d'objectes confeccionats, possiblement, amb aquesta tècnica, com les capsas que tenia a la seva mort Martí l'Humà. A l'inventari dels béns del rei,

encarregat el mes de setembre del 1410 per la seva vídua, Margarita de Prades, apareixen esmentats: "una capce ab son cubertor de boix rodona", "una capce pintada rodona sens cobertor", "un masapa (capça especial per tenir-hi espècies o productes de farmàcia o confiteria) de fust rodo", "capce de fust rodona" a què a continuació es refereix com "un cofret rodo damunt inventariat fet a manera de cimbori", "capseta de fust rodona pintada", també un "perell de cofres rodons I tencat ab clau i altre ubert sens pany de poque valor"⁷. A part dels tipus de mobles i objectes esmentats anteriorment, existien altres tipologies de mobiliari obrades mitjançant tornejat, entre les

quals destaca un grup summament interessant: els mobles parcialment o completament giratoris.

Mobles giratoris

Malgrat que no eren gens freqüents, tampoc no són estranyes les notícies sobre mobles giratoris. Fan referència, fonamentalment, a dues tipologies diferents: els armaris-faristol i les cadires. Els primers, apareixen esmentats als inventaris amb la denominació d'*estudis* i amb *roda*, és a dir, un faristol que gira a l'entorn d'un pern. El 1380, a la catedral d'Urgell hi havia com "studi ab sa roda e ab sa caixa"⁸, el notari Miquel Albeyar tenia el 1478 "una roda de studi, de siti de vuyt llibres, ab sos quatre faristols"⁹, és a dir, tenia un armari amb quatre faristols en els quals era possible disposar fins a vuit llibres. Aquest moble, que actualment pot semblar d'antuvi una mica estrany, devia ser molt útil al seu propietari, atès que permetia consultar conjuntament diversos llibres. Tipologies similars no de-

El 'Tirant', com una obra de ficció, reflecteix de manera imaginativa les tipologies de mobiliari més luxoses.

vien ser estranyes a les cambres d'estudi (despatxos) d'alts funcionaris i notaris, tal com ho demostra la documentació. També tenim notícies de mobles similars el 1459 "una roda de studi" i el 1493 "en lo celleret prop lo studi atrobam una roda de studi"¹⁰. Sens dubte, però, la descripció més interessant és la que ofereix l'inventari de 1430 de les pertinences que tenia en morir Pere Beçet, Batlle General de Catalunya. A la casa que tenia al carrer de Mercaders de Barcelona hi havia dues cambres habilitades com a estudis o despatxos, en una de les quals conservava una rica biblioteca jurídica, d'acord amb el seu càrrec. Tenia, a més, una gran quantitat i varietat de mobles, per fornir

les múltiples dependències de la residència. També hi havia diferents mobles de petites dimensions i objectes, alguns dels quals eren molt preuats, com "I cofret patit florenti ab ymatges de vori embotides entorn"¹¹. És més que possible que es tractés d'una arqueta amb plaques de vori tallat i aplacades obra d'Embriachi. No seria estrany, atesa l'estreta relació de Baldassare d'Embriachi amb el rei Martí l'Humà durant el període 1399- 1405¹² i durant el regnat del qual Beçet fou auditor i conseller del rei, primer, i assessor del governador de Catalunya, després. Beçet, a l'*estudi de sobre el verger*, és a dir, a l'estudi que donava al jardí i que sembla que era el principal de la casa, tenia diversos mobles, la majoria per desar i consultar els 95 llibres que hi tenia, altres per seure i alguns atuells d'escriptori, així com un "studi gran encaxat, ab dues rodes, ab les respates de fust"¹³. Es tractava d'un armari baix, de grans dimensions, amb dos faristols giratoris per tal de permetre la consulta de diversos llibres a

Tornejat de cargol en fusta

La rosca s'aconsegueix obrant la fusta al torn amb la filera. S'insereix un dels extrems de la fusta a l'interior de l'eina, després se situa la peça en el torn, perfectament fixada entre la punta motriu i la contrapunta.

El filet de rosca es produeix en accionar el torn, donant com a resultat el caragol d'espiga (imatge de la dreta). Amb l'altra part de la filera a manera de trepant es forada la fusta per confeccionar les rosques femelles (imatge inferior).

Fotografies del llibre 'El torno', gentileza de Parramón Ediciones.

la vegada i que, possiblement, presentava a la part posterior un plafó prolongació de la part posterior del buc, que potser servia com a remat posterior de la superfície de l'armari, tal vegada per evitar la caiguda de llibres i papers. Un remat posterior similar apareix a les representacions pictòriques d'alguns escriptors del període, com el de l'escena de l'anunciació al políptic de la Pierpont Morgan Library de Nova York (núm. I58704), pintat entre el 1340 i el 1345.

L'ús d'aquesta tipologia se circumscriu a l'àmbit religiós i en els estudis de les cases més benestants, com les dels notaris i altres alts funcionaris i la noblesa. En l'àmbit civil apareix representada a l'escena de l'anunciació del retaule de l'església de Verdú (1434 -1436) (MEV

que ocupava la part central del conjunt. Una cadira giratòria apareix també a *Tirant lo Blanc*¹⁶. Aquesta notícia recolza l'apreciació que el Tirant, com una obra de ficció, reflecteix de manera imaginativa les tipologies de mobiliari més luxoses, associades a les que hi havia a les estances reials, de la noblesa, dels alts funcionaris i dels mercaders enriquits, i que malgrat que no eren gaire corrents, devien ser a bastament conegudes.

La tècnica del tornejat permet crear cargols d'espiga i femelles que es poden emprar com a eixos o pernys per tal de facilitar el gir d'alguns elements que conformen el moble. Segurament aquesta tècnica fou l'emprada per tal de confeccionar els cargols d'espiga que apareixen reflectits a les fonts iconogràfiques i que per-

tractaria d'un moble regulable. Al retaule de Verdú també apareix perfectament representada una espiga de caragol sostinent el faristol (roda) de planta rectangular i dues cares, situat sobre un armari baix. També amb espiga de caragol i faristol de dues cares és el de l'escena de l'anunciació de la catedral de Palma. Presenten, però, la tija llisa el moble representat al *Llibre d'Hores*, amb la roda també de planta rectangular i dues cares, així com l'exemplar de Pedralbes. ■

L'ús d'aquesta tipologia se circumscriu a l'àmbit religiós i els estudis de les cases més benestants, com les dels notaris i altres alts funcionaris i la noblesa.

1772-1783) i a la taula de la Mare de Déu de l'Anunciació de Maria pintat per Pere Terrencs, de finals del segle XV-inicis del XVI (Museu de la Catedral de Palma de Mallorca). En l'àmbit religiós és especialment interessant la il·lustració de la Schola Cantorum (foli 85) al *Llibre d'Hores* (AHMB ms. 8A-398), del tercer decenni del segle XV. Cal recordar que se'n conserva un exemplar al monestir de Pedralbes (MHCB-MMP I15.280), amb la part inferior (armari) del segle XV i el faristol giratori del segle XVI¹⁴.

De la mateixa manera, les cadires giratòries estaven reservades als estaments més alts, formant part, també, del moblatge dels estudis. Pere Beçet tenia en l'estudi que donava al carrer de Mercaders, que possiblement era emprat a manera d'estudi o despatx secundari, "un estudi de fust fet a VIII cayres, ab una cadira a lo mig qui roda"¹⁵. No queda clar com era aquest moble. Possiblement es tractava d'una construcció formada per armaris baixos, de planta octogonal, amb la part central lliure, on se situava una cadira giratòria. Tampoc no coneixem com s'articulava aquest element respecte del conjunt, malgrat que potser tenia, com en el cas de les rodes, un pern per tal d'accionar el gir i amb el qual es fixava a la solera, és a dir, la base tal vegada d'empostissat, a manera de tarima molt baixa,

metien girar els faristols i els seients de les cadires. Atesa l'evolució històrica de la tècnica, tampoc no és aventurat pensar que es fabricaren amb eines molt similars a les actuals. Els cargols es confeccionen amb ajut de la filera, una eina composta de dues parts. Una consisteix en una caixa de metall cilíndrica, buida a l'interior i proveïda de dents, que, en introduir-hi la peça de fusta, produeix el filet de la rosca en accionar el torn, donant com a resultat el caragol d'espiga. L'altra consisteix en un cargol dentat, també de metall, que coincideix amb la peça anterior, amb el qual es forada la fusta a manera de trepanant per aconseguir la femella. Una espiga de caragol està perfectament representada al *Taller de la Sagrada Família*, obra pintada per Pere Terrencs, de finals del segle XV-inicis del segle XVI (col·lecció particular, Mallorca). En segon terme, darrere la Mare de Déu que teixeix, apareix un faristol de peu (en aquest cas es tracta d'una tipologia diferent de les anteriors) proveït d'una roda de quatre cares, és a dir, un faristol giratori de planta quadrada i quatre cares, que gira a l'entorn de la tija central, que és llisa a la part baixa i amb caragol a la part alta. El faristol rodava accionant-lo a l'entorn de la tija de caragol i devia pujar i baixar segons les necessitats de cada moment. En aquest cas, a més d'un moble giratori es

Per a més informació: moble.gotic@gmail.com

1. PASCUAL, E. 'El moble' a 'L'art gòtic a Catalunya'. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, actualment en premsa.
2. Per a informació estrictament referent a la tècnica es pot consultar 'Torno', col·lecció 'Aula de maderia'. Parramon Ediciones. Barcelona, 1999.
3. PASCUAL, E. op. cit.
4. PASCUAL, E. 'El moble medieval a la Corona d'Aragó: els materials i les tècniques', a 'El moble medieval a la Corona d'Aragó', Museu de les Arts Decoratives-Institut de Cultura de Barcelona. Associació per a l'Estudi del Moble. Barcelona, 2006. pàg. 51-52.
5. MAINAR, J. 'Vuit segles de moble català'. Rafael Dalmau Editor. Barcelona, 1989, pàg. 17-18.
6. No ens estendem en aquest punt, atès que està tractat a PASCUAL, E. 'El moble' a 'L'art gòtic a Catalunya', en el qual s'aporten exemples de les diferents tipologies.
7. MASSÓ, J. 'Inventari dels béns mobles del rei Martí d'Aragó', a 'Revue Hispanique', vol. XII, 1905. pàg. 506, 548, 550, 555, 585.
8. RODRIGUEZ, S. 'El mueble medieval, a 'Mueble español. Estrado y dormitorio'. Comunitat de Madrid. Conselleria de Cultura. Direcció General del Patrimoni Cultural. Madrid, pàg. 55.
9. AGUILÓ, E.K. 'Inventari dels béns i heretat d'en Miquel Abeyar, notari, notable bibliòfil mallorquí del segle xv' (1478) a 'Boletín Sociedad Arqueológica Luliana', 1898, VII, citat al DCVB.
10. DCVB.
11. MARTORELL, F., i VALLS, F. 'Pere Beçet (1365?-1430)', a 'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans', 1911-1912, any IV, pàg. 610.
12. PITARCH, A. 'Cofres de amor y Baldassare de Embriachi en la Corona de Aragón en tiempos del rey Martín, a 'Cofres de amor'. Fundación Blasco de Alagón. Castelló, 2007, pàg. 42.
13. MARTORELL, F., i VALLS, F. 'Pere Beçet...', pàg. 604.
14. F. Ripoll ressenya, a més, dos faristols en dos llibres del 1485. RIPOLL, F. 'El mobiliari al "Tirant lo Blanc" a 'Estudi del Moble', núm. 5, Barcelona, pàg. 13.
15. MARTORELL, F., i VALLS, F. 'Pere Beçet...', pàg. 615.
16. RIPOLL, F. op cit. pàg. 9-10.